

één-kamer-woning een overleden man die op zijn minst vijf weken tevoren was gestorven, nog in het enige aanwezige bed lag; zijn kinderen speelden in die ene kamer en zij en hun moeder sliepen in dat ene bed.

Het begraven werd moeilijker doordat de begrafenisondernemers er niet in slaagden, voldoende hout voor lijkkasten aan te voeren; trouwens, terwijl er meer lijken dan vroeger begraven moesten worden, waren er minder dragers voor de kisten – sommigen hunner hadden, als zovelen, de kracht niet meer voor hun normale arbeid, anderen waren bij razzia's weggevoerd of hielden zich schuil of waren naar het platteland getrokken om er voedsel te zoeken. Wie zich met het oog op een begrafenis tot een begrafenisondernemer wendde, kreeg te horen dat hij moest wachten. In Amsterdam gebeurde het wel dat families, het wachten moede, het lijk in een gracht wierpen. Daar zowel als in Rotterdam nam de gemeente het organiseren van begrafenis ten hand. In Rotterdam deed dat de gemeentelijke dienst voor sociale zaken die meer dan duizend personen (onder wie honderd op de openbare weg terechtgestelde illegale werkers) ter aarde bestelde, vier-vijfde daarvan in januari en volgende maanden, 'vaak met velen tegelijk in één wagen tot een maximum van zes', en tenslotte zelfs ongekist.¹ De gemeente had er verder een eigen bewaarplaats van lijken ingericht. 'Naast elkander op de grond liggen er', schreef iemand die aan die Rotterdamse *morgue* een bezoek had gebracht,

'de uitgemergelde lijken van tientallen mensen. Vel over been. Algehele ontvlezing van dijen en kuit. De meesten met kromgetrokken armen en benen, de handen krampachtig geklemd, de monden opengesperd, alsof de stakkers in hun dood nog roepen om voedsel. De voeten en knieën lijken onevenredig groot. Aan de grote teen hangt een label met naam en adres.

De meeste lijken zijn bijna naakt. Bij de een steekt een puntige borstkas over een lage, in elkander getrokken buikholt, zwart verscholen achter het benige bekken; een ander heeft een opgezwollen buik, groen als een mossel. Ze zijn in volgorde van binnenkomen neergelegd, naast elkander, zonder onderscheid.'²

In Amsterdam richtte de burgemeester begin januari een Gemeentelijk Bureau voor Lijkbezorging op dat enkele weken later begon te functioneren. Dit bureau ging de leegstaande Zuiderkerk die in het hartje van de Jodenhoek was gelegen, als *morgue* gebruiken. Meestal lagen daar ca.

¹ Gemeente Rotterdam, Vervoer en Motordienst: *Verslag over 1945*, p. 7 (bijlage 12 bij het *Verslag van de toestand der gemeente Rotterdam, 1945*). ² M. Koster: *Honger in Rotterdam*, p. 40.